

עמרם בלוי

עולמו של מנהיג נטורי קרתא

קימי קפלן

החרדים הקנאים והעולם הערבי¹ היכרותו המעמיקה עם הנושא, ריבוי המקורות, עושר המידע וכישורי המספר הנדירים של קפלן אפשרו לו ליטול שורה ארוכה של אירועים ואינטראקציות אנושיות ולרקום מהם סיפור דרמטי, מרתק ורב פנים.

בספר מבוא ועשרה פרקים, ובסופו של כל פרק סיכום קצר. המבוא והפרק הראשון עוסקים בניתוח תאורטי והיסטורי של מגוון תחומים, ובהם האתגרים בכתיבתה של ביוגרפיה זו, סקירת המקורות שעליהם התבססה ותיאור קצר של מאפייני החברה החרדית הקנאית בירושלים. יתר הפרקים, למעט הפרק השמיני, מסודרים בסדר כרונולוגי: ראשיתם בסקירת שורשיה של משפחת בלוי ולידתו של עמרם, בשנת 1900 לערך, וסופם במורשת האידיאולוגית והחברתית שהותיר אחריו לאחר פטירתו בשנת 1974. כל פרק מלווה במאות הערות שוליים, המעידות על אלפי פיסות המידע שעליהן התבסס המחבר.

למרות שבלוי הוא הנושא המרכזי של הספר, אין הוא הגיבור הבלעדי. לצידו מציג קפלן את החברה החרדית הקנאית בירושלים, שבלוי היה ממנהיגיה, וכן שורה ארוכה של אישים ידועים יותר או פחות שדרכם הצטלבה עם זו

ביקורת ספרים

הקנאי שנכנע ליצר

מנחם קרן-קרץ

קימי קפלן / עמרם בלוי: עולמו של מנהיג נטורי קרתא, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2017, 588 עמודים

במשך כרבע מאה, מערב הקמת המדינה ועד לפטירתו באמצע שנות ה-70, היה עמרם בלוי אחת הדמויות החרדיות המפורסמות והמסוקרות ביותר בישראל. בהשראת העיתונים, שדיווחו בהרחבה על מעלליו, ראו מרבית הישראלים במנהיגם של נטורי קרתא מורד קנאי, פרחח חסר מעצורים וטיפוס תימהוני שאפילו הציבור החרדי הסתייג ממנו. באמצע שנות ה-60, כאשר נודעה פרשת יחסיו עם רות בן-דוד, קיבלה דמותו של בלוי גוון חדש ומפתיע: התברר כי הישיש הקנאי בעל המבט החודר והלבוש הירושלמי המסורתי, שפניו מעוטרים בפיאות וזקן ארוכים ולבנים, אינו מוותר בנקל על נישואיו עם הגיורת הצרפתייה יפת התואר ורבת המעללים, שהייתה צעירה ממנו בשנים רבות. העיתונות הישראלית עטה על הסיפור העסיסי כמוצאת שלל רב ושבה אליו פעם אחר פעם גם כעבור שנים רבות. ספרו של קימי קפלן סוקר את חייו יוצאי הדופן של בלוי ואת קורותיה של חבורת הקנאים שבראשה עמד, נטורי קרתא.

העניין שיש לקפלן בבלוי אינו חדש. במאמר אחד שלו, ששימש בסיס לפרק בספר, הוא תיאר בעבר את פרשת נישואי בלוי ובן-דוד; במאמר אחר השתמש בדמותו של בלוי כדי לתאר את "מעגלי ההיבדלות" המאפיינים את החברה החרדית הקנאית; ואילו במאמר שלישי עסק ביחסי

מנחם קרן-קרץ, רופא שיניים בעל תואר דוקטור בספרות יידיש (אוניברסיטת בריאלין) ותואר דוקטור בהיסטוריה של עם ישראל (אוניברסיטת תל אביב), הוא חוקר עצמאי. מחקריו עוסקים באורתודוקסיה במרחב דובר ההונגרית באירופה; היישוב הישן בארץ ישראל; החברה החרדית הקנאית במדינת ישראל; ובתולדות העיתונות החרדית. הוא פרסם מאמרים רבים בנושאים אלה וספרו הבא על חייו של רבי יואל טייטלבוים – הרבי מסאטמר – יראה אור בקרוב בהוצאת מרכז זלמן שזר.

דוא"ל: menachem.keren.kratz@gmail.com

של בלוי. יש בהם בעלי מעמד תורני או ציבורי אך גם אנשים מן היישוב, דתיים וחילונים, שהתייעצו עם בלוי או ביקשו את עזרתו. הספר בנוי משורה ארוכה של פרשיות נפרדות, המסודרות בדרך כלל על פי סדר התרחשותן. כל אחד מן האירועים מתואר בפירוט רב המסתמך על מגוון המקורות שבהם נזכר בלוי, ובכללם מקורות מהעיתונות החרדית והכללית ומסמכים ארכיוניים. מקור המידע העיקרי למרבית האירועים הוא אוסף יוצא דופן של מאות מסמכים ומכתבים של בלוי, שהגיע לאחר פטירתו לארכיון של ספריית אוניברסיטת בוסטון.

עושר הפרטים במסמכים אלו מאפשר למחבר להעניק לקורא מבט אינטימי אל הנעשה בנפשו ובביתו של בלוי ובסביבתו הקרובה. אמנם עיקרו של הספר עוסק בהיבט הציבורי של חייו, אך קפלן מעניק לנו מבט גם אל מאחורי הקלעים, אל חיי המשפחה של בלוי, אל מצבו הכלכלי ואל יחסיו עם יתר בני משפחתו. כך, למשל, הוא מיטיב לתאר את מערכת היחסים עם אחיו הבכור משה. שני האחים היו בעבר שותפים לדרך, אולם בשעה שמשה הפך למנהיגה של אגודת ישראל היה עמרם למנהיגם של נטורי קרתא, יריביה הפוליטיים והאידיאולוגיים החריפים ביותר של התנועה החרדית. את המחלוקת בין שתי הקבוצות באשר לדרך הנכונה של היהדות החרדית בארץ ישראל מתאר קפלן בכישרון רב כמלחמת אחים, במשמעותה המילולית אך גם המטפורית. בשורת ציטוטים ממכתבו של עמרם לאחיו הוא בונה את דרמת העימות בין השניים, המתחילה בפנייה מתחננת ומסתיימת בהטפת מוסר (153-158). הקרע בין האחים לא התאחה עד לפטירתו של משה, וגם לאחריה לא פסק עמרם מלמתוח ביקורת על אחיו הבכור ועל דרכו. הארכי-נבל בעולמו של בלוי הוא מדינת ישראל החילונית, והמאבק שהוא מנהל נגדה, נגד סמליה ונגד מי שמשתפים עימה פעולה הוא הציר המרכזי שלאורכו מתפתחת ומתעצבת דמותו כקנאי וכמורד במלכות. קפלן מראה כי למאבקו של בלוי נגד עצם הקמת המדינה ולמאבקו נגדה בשנותיה הראשונות היו ערך והשפעה מסוימים, אולם ככל שמעמדה המדיני, הצבאי והכלכלי של ישראל הלך והתחזק, כך הפך מאבקם של נטורי קרתא לסמלי, ובסופו של דבר אף לפתטי. במהלך שבעת העשורים הראשונים לקיומה של ישראל גדל פי עשרה מספר היהודים בה, ובהם גם החרדים; אולם מספר הקנאים נותר ללא שינוי משמעותי, והשפעתם הציבורית, גם בקרב החרדים, הפכה שולית. לכן לא פלא הוא שכדרכם של כל הלוחמים הוותיקים, גם זכרו של מנהיג נטורי קרתא הלך ונמוג אל השכחה. מבחינה זו, יש לשבח את קפלן על שחילץ את דמותו הנשכחת של בלוי מתהום הנשייה והחזיר אותה אל סדר היום של השיח הציבורי והאקדמי.

ספרו של קפלן זכה לביקורות חיוביות ולפרסים חשובים, אולם הוא אינו נטול חסרונות, שאותם אפשר לתמצת בשתי טענות עיקריות. טענה אחת היא כי האפיונות הקשורות לחייו של בלוי מתוארות בפירוט רב, ולעיתים שלא לצורך. הטענה השנייה, ההפוכה באופייה, היא כי משקל מועט בלבד ניתן לניתוח הגוונים השונים של הקנאות הדתית, וכי המידע על אישים תורניים או אירועים מדיניים וחברתיים דל. דווקא בתחומים אלו פרטים נוספים היו מעשירים את הבנת ההקשרים הפוליטיים, הדתיים והתרבותיים ששימשו כרקע לחייו של בלוי ולפעילותם של נטורי קרתא.

המשימה המונחת לפתחם של חוקרים היא גם להחליט, לאחר איסוף החומר ומיונו, מה מרכזי ומה שולי. היקפו של ספר זה מרמז על חוסר יכולת להחליט מה חשוב, מרכזי ועיקרי, מה פחות חיוני ועל מה אפשר היה לוותר. כך, למשל, בהתייחס לשנת 1949 – שנה שלא אירעו בה כל התרחשויות יוצאות דופן – מונה המחבר על פני כ-15 עמודים (229-243) יותר משני תריסרים של אירועים נפרדים, ובהם אירוסין, מכירת חמץ, דוחות תנועה, היתקלויות עם שוטרים וחיילים, שליחת מכתבים, פרסום ידיעות בעיתון, פגישה עם עיתונאים והשחתת פרוכת, ואגב כל אלה מתוארת סדרת הפגנות ומחאות באריכות דקדקנית ופרטנית. לעומת זאת, במקום אחר בספר מסכם קפלן במשפטים אחדים סבב הפגנות שנמשך שלושה ארבעה חודשים (364), מבלי שהדבר יפגום בהבנתו של הקורא את שהתרחש.

הארכונות גולשת גם אל הערות השוליים. בהן מופיעים, למשל, הסבר על יחסו של הרב קוק לספורט (113), הערה (26); פרשנות לביטויים תורניים (134), הערה (123); תיאור המערך הרפואי בירושלים (14), הערה (144); ציון מדויק של מקום קברו של אחד הרבנים (149), הערה (180); פירוש הביטוי "טהרה" ביחס לנשים (407), הערה (231); חשיבותה של עליית "שישי" לתורה (520), הערה (34); ותיאור הקמת מונופול התבואה בישראל (523), הערה (46). להרחבות בהערות השוליים אין קו מנחה מובהק, ולא ברור מדוע מושגים כמו "חוקת הקהילות" (48), "כולל הונגריה" (97) או "האורתודוקסיה הגרמנית" (71), הרלוונטיים יותר לנושא העיקרי של הספר, לא זכו להסבר דומה. עומס הפרטים הרב, הן בטקסט הראשי הן בהערות השוליים, מקשה לעיתים על הקורא לבור את המוץ מן הבר ולהבין את המהלך הכללי של הדברים.

לאור הפירוט הרב בנושאים אלו קשה להבין את הצמצום או ההתעלמות שנוקט המחבר דווקא באשר לאירועים שיש להם חשיבות מיוחדת להבנת תולדותיה והתפתחותה של החברה הקנאית, שבלוי הוא אחד ממיצגיה

הבולטים: השתתפות חברי ועד העיר האשכנזי (לימים – העדה החרדית) בבחירות לעיריית ירושלים בשנת 1934; השתלטות נטורי קרתא בשנת 1945 על הנהגת העדה החרדית, שבעקבותיה הסתלקו ממנה החרדים המתונים תומכי אגודת ישראל; שהותו של הרבי מסאטמר בארץ ישראל לאחר השואה ויחסיו עם הגורמים הקנאים; וכן מינויו כמנהיג העדה החרדית וארבעת ביקוריו בארץ בשנות ה-50 וה-60. לכל האירועים הללו הייתה השפעה רבה על העדה החרדית ועל מוסדותיה, ובעקיפין גם על התנהלותם של נטורי קרתא.

כן נעדרת מן הספר כמעט כל התייחסות לאירועים היסטוריים מרכזיים כמו הכרות הספר הלבן (השלישי), הקמת המדינה, מבצע קדש, חגיגות העשור ומלחמת ששת הימים – אירועים שהשפיעו מאוד על יחסי החרדים עם מדינת ישראל. לדוגמה, קפלן אינו מזכיר את המחלוקת שפרצה בין העדה החרדית ובין נטורי קרתא בשאלת היחס למדינה ולעיריית ירושלים לאחר קום המדינה, או את חילוקי הדעות בין הקנאים שקיבלו את פסיקתו של הרבי מסאטמר, שאסר לבקר בכותל המערבי לאחר שחרורו במלחמת ששת הימים, ובין אלה שהתעלמו ממנה. מחלוקות כאלה חשובות להבנת האידאולוגיות של הקבוצות הקנאיות השונות.

זאת ועוד, למרות שדמויות רבות המוזכרות בספר זוכות לתיאור תמציתי של פועלן, דווקא אישים הקשורים לחוגי העדה החרדית ונטורי קרתא אינם זוכים ליחס דומה. כך, למשל, קפלן אינו מזכיר כלל את הרב פנחס לייבוש ובר, חותנו של בלוי, שהיה דמות בעלת ייחוס תורני ומעמד חשוב ביישוב הישן. לעומת זאת, הוא מזכיר את הרב קלמן ובר (103), אך מבלי לציין כי הלה היה נשיא הארגון האורתודוקסי המרכזי בסלובקיה. האזכור הראשון של רבני העדה החרדית ופעיליה – פנחס אפשטיין, דוד יונגרייז, ישראל יצחק הלוי רייזמן, יוסף שיינברגר וגרשון שטמר, ואפילו ראשי העדה החרדית עצמם, הרבנים דושינסקי, בנגיס וטייטלבוים – מזכה אותם בתיאור תמציתי שאינו משקף את תפקידם הבכיר ואת השפעתם על בלוי ועל נטורי קרתא. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא דרך התייחסותו של קפלן לאהרן קצנלנבוגן: אף שהיה שותפו של בלוי לדרך הבלגנות והקנאות, ואף ששמו נזכר בספר פעמים רבות, הוא אינו זוכה לתיאור ביוגרפי מספק, והמחבר אינו עומד על מאפייניה של מערכת היחסים ארוכת השנים שנרקמה בין שני האישים הבולטים בהנהגת נטורי קרתא. גם קורותיהם של רבנים חשובים אחרים, כמו צבי פסח פרנק, החפץ חיים, אלחנן וסרמן וחיים עוזר גרווינסקי, מתוארות באופן שאינו משקף את חשיבותם לעולם החרדי

או את השפעתם על האירועים המתוארים בספר. בעיה זו חריפה במיוחד משום שקפלן בחר לרוב שלא להקדים לשם האדם גם את התואר ה"רשמי" שלו – רב, אדמו"ר, גאב"ד, ראב"ד, מו"צ, פוסק, גדול הדור, דיין, מזכיר או ראש ישיבה. קורא שאינו מכיר את השמות אינו יודע אם הדמות המוזכרת היא אדם מן היישוב או אישיות בעלת חשיבות ציבורית או תורנית. הצמצום שנקט המחבר באשר לדמויות התורניות בספר בולט על רקע התיאור המפורט יותר שזכו לו אישים לא־חרדים, כמו החוקר אמיל מרמורשטיין, הארכיטקט הפרוטסטנטי קונרד שיק, הסופר יהושע בר־יוסף, רופאת הילדים הלנה כגן, הדיפלומט גיימס גרובר מקדונלד, הסופר אברהם נחום שטנצל, המורחן ד"ר ישראל בן זאב והנזיר שמואל אוסוואלד רופאיזון.

בעיה נוספת המלווה את הספר מראשיתו היא היעדר הסבר מספק באשר להבדלים שבין הקבוצה המכונה נטורי קרתא ובין הארגון שנודע בשם "העדה החרדית". במקרים רבים משמשים המונחים "חרדים קנאים", "נטורי קרתא" ו"העדה החרדית" בערבוביה ומבלי לעמוד על משמעות הפערים האידאולוגיים, החברתיים והפוליטיים ביניהם (64–66, 174–175, 214). קפלן אף נמנע מלהזכיר כמה מחקרים עדכניים, בעברית ובאנגלית, העוסקים בתופעות של קנאות דתית בקרב יהודים. גם לקראת סוף הספר, כאשר קפלן מתייחס בקצרה למערכת היחסים שבין נטורי קרתא והעדה החרדית, הדבר נעשה בלשון מעורפלת (431). נוסף על כך, קריאה דקדקנית מגלה כמה אי־דיוקים, חוסרים וטעויות. למשל, הרב דיסקין לא היה רב הונגרי (44) ולא היה מנהיגו הראשון של היישוב הקנאי בירושלים (98); תקנות "כנסת ישראל" אינן "חוקת הקהילות" (48); קריית יואל אינה רובע של העיר ניו יורק (81); ה"פרושים" לא היו יוצאי הונגריה (98); השימוש במונח "העדה החרדית" מתייחס גם לתקופה שקדמה להקמתו של ארגון זה (110); ראשי התיבות נ"י אינם "נטריה רחמנא" (281); שמה של ישיבת סאטמר בירושלים הוא "יטב לב" ולא "יטב לב" (259); בפרשת בריכת המריבה, קפלן אינו מזכיר שסגן ראש עיריית ירושלים היה משה פרוש, נציג אגודת ישראל, או שנטורי קרתא הרביצו לו בשל מעורבותו בעניין (319); הוא אינו מזכיר כי הסתרתו של הילד החטוף יוסל'ה שוכמכר דווקא במושב קוממיות נעשתה משום שתושביו היו אנשי אגודת ישראל (375); ועד הכ"ג אינו המועצה העליונה של נטורי קרתא כי אם של העדה החרדית (415); הרב שמעון ישראל פוזן לא היה "ראש ישיבה בקהילת סאטמר" כי אם ראש הישיבה (המרכזית) של החסידות (423); הרב יששכר בער רוטנברג, המוזכר ללא כל פרטים מזהים, היה אחד מראשי התאחדות הרבנים, ארגון הרבנים הקנאים בארצות

הברית ובקנדה (481); ראובן מרצבך אינו "איש נטורי קרתא" כי אם אחד ממנהיגיה (499); והרב שמואל וזנר לא היה דיין בבית הדין של העדה החרדית (518).

זאת ועוד, אף שקפלן פותח את הדלת להשוואה בין קבוצות ושיטות פונדמנטליסטיות (17-20, 74-78), הוא אינו מנצל את ההזדמנות כדי לעמת את שיטתו התאולוגית של בלוי עם זו של רבנים אחרים, כמו הרבנים מסאטמר וממונקטש, או עם שיטותיהם של קנאי ארץ ישראל, כמו הרבנים זונגפלד, דיסקין (האב והבן) ומרגליות. קפלן מזכיר למשל את המעמד הרשמי שנתן משרד הדתות לרב אפשטיין, ראב"ד העדה החרדית ומנהיגה בפועל, אך אינו עומד על המשמעות האידאולוגית שהייתה לכך בעיני החרדים הקנאים (337). הוא גם אינו מפרט את ההבדלים האידאולוגיים שבין נטורי קרתא והעדה החרדית ובין הקבוצות החרדיות האחרות. הדבר בולט במיוחד באזכור המצומצם של תנועת פאג"י (הקבוצה הפורשת של פועלי אגודת ישראל בירושלים), שהשקפותיה היו הקרובות ביותר לאלו של העדה החרדית ושל נטורי קרתא (60). לדוגמה, אף שאברהם מוקוטובסקי, אחד ממנהיגיה ודובריה המובהקים של פאג"י, מוזכר בשמו – קפלן אינו מזכיר את הקשר שלו עם התנועה (263).

על אף חסרונותיו, הספר הוא מלאכת מחשבת של ליקוט מקורות שקדני ושזירתם לסיפור היסטורי רווי יצרים והתרחשויות, ובלשונו הקולחת הוא עשוי לרתק את אנשי האקדמיה וגם קוראים אחרים. אין ספק כי הספר ישמש השראה לדורות רבים של חוקרי ירושלים, חוקרי החברה החרדית וחוקרי הקנאות הדתית, שכן הוא מעמיד לרשותם בסיס נתונים רחב וסוקר שורה ארוכה של התרחשויות, חשובות יותר או פחות, המשתרעות על פני תקופה בת עשרות שנים. בספר זה, כמו בספרים שקדמו לו, מוכיח קפלן כי הוא מוסיף להיות בין המובילים שבחוקרי החברה החרדית בישראל.

---

1 קימי קפלן, "חוצפדיקע שמוצדיקע גיורת: נישואי עמרם בלוי ורות בן-דוד", עיונים בתקומת ישראל 20 (2010); "התפתחותם של מעגלי היבדלות בקרב חרדים קנאים – עמרם בלוי כמקרה מבחן", ציון עו:ב (תשע"א); "חרדים קנאים וערבים – מציאות ודימוייה", זמנים 135 (2016).